

Portrete indirecte: Prietenii și cunoscuții evrei ai lui Mircea Eliade

Sabina FÎNARU

Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava

Abstract: The paper presents Mircea Eliade's correspondence during his exile with Jewish friends and acquaintances, some gone abroad, others remained in communist Romania: Peretz Reiter, Lucian Boz, Mircea Lungu, Miron Grindea, Ionel Jianu, Sergiu Dan, Edgar Papu, Nicolae Steinhardt. The impressive number of letters to Mircea Eliade proves that his Jewish friends and acquaintances in interwar Romania admired him and did not perceive him as an intolerant nationalist, thus clarifying the unsubstantiated allegations about his antisemitism. The letters are also human documents of several elite intellectuals who had their destiny torn apart by the advent of the communist regime.

Keywords: documents, Mircea Eliade, Jews, exile, friendship

„Cât de aproximativă, dacă nu chiar înșelătoare, sursă de informație este corespondența unui autor! Mă gândesc la mine: aproape totalitatea scrisorilor din adolescență și tinerețe a fost distrusă. Chiar din foarte bogata corespondență trimisă din India, nu cred că s-a păstrat mare lucru. Scrisorile cele mai interesante către câțiva prieteni din țară – Nae Ionescu, Haig Acterian, Ionel Jianu - și toate acestea, știu bine, au dispărut. Foarte probabil că aceeași soartă au avut-o scrisorile către Buonaiuti, în care îmi mărturiseam «crizele» și deznădejtile. De asemenea, scrisorile către familie au fost distruse. Dacă s-ar găsi mai târziu scrisori din liceu sau din anii de studenție, sau chiar din India – ce «valoare documentară» ar putea avea? În ce măsură s-ar putea spune că acele pagini «exprimă» ce era semnificativ și important în anii formației mele intelectuale, când știu bine că scrisorile în care vorbeam despre lucrurile esențiale s-au pierdut? Ce valoare, ce interes ar putea avea o carte poștală expediată în grabă unui fost coleg de liceu sau universitate dintr-un port italian sau un oraș italian?»¹

---

¹ Mircea Eliade, *Jurnal*, II, Editura Humanitas, Ediție îngrijită și indice de Mircea Handoca, București, 1993, p. 36.

Astfel medita Mircea Eliade în paginile *Jurnalului* său din 1970 la pierderea celor mai multe din scrisorile trimise de el în tinerețe, în care cititorul „de mâine” ar fi putut găsi repere importante despre filosofia vieții și a operei lui, despre omul, scriitorul și savantul care avea să devină; la acele pagini care aveau forță revelatoare pentru structura profundă a gândirii sale, din perioada de formare, pentru temele ce-i vor străbate întreaga existență și creație, legate de experiențele de cunoaștere, interesele intelectuale și nevoia de mărturisire, de nevoia de modele și de comunicare cu prietenii și familia; revelatoare și pentru că au fost scrise într-o stare de libertate deplină.

Corespondența dintre Mircea Eliade și prietenii sau cunoscuții evrei, publicată în volumul *Postlegomena la Felix: Culpă: Mircea Eliade, evreii și antisemitismul*² se leagă, *volens-nolens*, de unul dintre subiectele cele mai controversate, de multă vreme, referitoare la personalitatea lui Mircea Eliade. Viața acestuia, cunoscută parțial și de români, datorită plecării sale, și de străini, printre care a ajuns la senectute, a fost învăluită într-o aură de mister, parțial datorită cunoașterii lacunare, din surse îndoielnice, parțial datorită fascinației exercitate de succesul său academic și științific.

Mircea Eliade a fost și este recunoscut ca model al noii generații de intelectuali din perioada interbelică și un destin exemplar pentru capacitatea sa de a depăși vicisitudinile istoriei, nu fără suferință însă. Interesul pe care îl suscită corespondența dintre el și prietenii sau cunoscuții evrei este în primul rând de ordin științific; documentele clarifică lipsa de fundament al unor afirmații suspicioase despre presupusul lui antisemitism, pornind de la apropierea lui temporară de mișcarea politică legionară, de la calitatea sa de student și asistent universitar al lui Nae Ionescu și de la convingerile sale anticomuniste. După război, victoria stângii și a comunismului a generat decimarea și demonizarea intelectualității acelei epoci, conform principiului „cine nu e cu noi, e împotriva noastră” (Scrisorile editate conțin mărturie asupra acestor lucruri). Și cine a trăit acele sau aceste mai recente vremuri știe că până și victimele extremismelor de dreapta sau de stânga au putut fi amăgite, o perioadă, în prima tinerețe, sincer și naiv, de ideologia și sloganurile lor și că nu pot fi confundate cu slujitorii nici unuia dintre ele; că orice intelectual implicat în promovarea valorilor spirituale încearcă să înțeleagă realitatea nemijlocită, filtrând-o prin propria viziune, fără motivațiile pragmatice ale arivismului social; situarea și retragerea lui Eliade în marginea lumii politice care se plămădea atunci evidențiază decalajul în relația cu aceasta. Loialitatea lui intelectuală și, implicit, emoțională, față de profesorul său nu a implicat nici un beneficiu, ci sacrificiu, asceză, respect, recunoștință, sinceritate, adevăr, autonomie, demnitate, un complex afectiv, cognitiv și comportamental pe care puțini oameni și-l asumă.

Numărul impresionant al scrisorilor către Mircea Eliade dovedește prin documente că prietenii și cunoscuții săi evrei, care aparțineau unor medii eterogene ale lumii lui, din perioada României interbelice, l-au admirat și și-au păstrat încrederea în el, că nu l-au perceput ca pe un naționalist intolerant. Scrisorile acestea sunt valoroase

² *Postlegomena la Felix: Culpă: Mircea Eliade, evreii și antisemitismul (I)*, culegere de texte de Liviu Bordaș, ediție îngrijită de Mihaela Gligor și Liviu Bordaș, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2012.

pentru criticii și istoricii literari și risipesc speculațiile referitoare la presupusa duplicitate din atitudinea lui Mircea Eliade față de propriul trecut. Ele sunt, totodată, documente umane ale mai multor intelectuali de elită, cu un destin sfâșiat de instaurarea comunismului. Naționalismul lui Eliade a fost real, neconjunctural, de aceea s-a manifestat chiar și în exil, fie ca mit literar, fie în comunicarea cu prietenii săi din diaspora, indiferent de origine etnică sau religie.

Numărul, frecvența, amploarea, fervoarea și gradul de intimitate al scrisorilor diferă de la un expeditor la altul, dar toți cei unsprezece corespondenți vorbesc despre tragedia care s-a abătut asupra României și despre drama personală a unor profesioniști din domeniul culturii române, care au fost nevoiți fie să o părăsească în jurul anului 1960, fie să suporte, în continuare, opresiunea mutilantă a regimului comunist din țară.

Textele introduc cititorul într-o zonă inaccesibilă a intimității celor ce au locuit România „invizibilă”, în cerul gândului lor, în vocabulele care au traversat nenumărate țări și mări, pentru a rosti numele valorilor ei și ale unei întregi generații.

Dintre toți cei exilați, asemenea lui Eliade, împrăștiați în toate zărilor lumii, puțini îi scriu fără intenția de a-i cere ceva, ca Peretz Reiter³; avocat și jurnalist stabilit în Anglia, el îi lansează o invitație „deschisă” de revedere, ca oaspete al său, atunci când va veni în insulă, în amintirea zilelor de la „Vremea”. Se înțelege că Eliade nu a fost la fel de apropiat, în țară, de toți corespondenții aceștia, dar, în situația lui, ei reconfigurau, prin diversitatea tipurilor și relațiilor, raporturile cu mediul românesc, pe care a fost constrâns să-l părăsească; pe unii i-a întâlnit conjunctural, cu alții a avut contacte indirecte, a căror evocare configurează textura aerată și flexibilă și dinamică a comunității intelectuale și literare din România interbelică, la a cărei tocmeală Eliade s-a implicat, solidar și ubicuu. O scrisoare de la Berthe Dominic⁴, care îi scrisese, în 1928, o recomandare pentru Societatea Teosofică din Adyar (India), îi amintește de Al. Dominic, admirator al său, pe care criterionistul îl încurajase în ale scrisului și a cărui soră fusese iubita lui Nae Ionescu.

Desigur că toți corespondenții sunt atrași de notorietatea lui în lumea occidentală, mai ales după 1968, când numărul scrisorilor primite crește simțitor, în raport cu perioada 1956-1967. Unii citesc despre el și se bucură dezinteresat (ca Reiter), alții vor să-l felicite pentru realizările sale (ca Berthe Dominic) dar, cel mai adesea, îi solicită ajutorul în chestiuni de ordin profesional, pentru împlinirea vocației proprii sau a copiilor lor. . .

Distanța creată de depeizare, situația umană de *străini* îi apropie, suspendă sau atenuază diferențele (estetice, ideologice, economice, sociale, religioase, psihologice etc.).

Chiar și voci mai puțin prietenoase în țară, ca a lui Lucian Boz⁵, în *Anii literari* ai grupării criterioniste, ajung, în exil, să își dorească (re)socializarea și continuarea participării la același construct cultural originar românesc, proiectat într-un soi de supra-realitate. Situată în vagul depărtărilor și percepută prin ecourile altor voci,

³ De la Peretz Reiter s-a păstrat 1 scrisoare, din anul 1966, *ibidem*, p. 81.

⁴ Scrisoarea păstrată este din anul 1986, *ibidem*, p. 151.

⁵ S-au recuperat 5 scrisori de la Lucian Boz, din perioada 1981-1984, și 3 de la Mircea Eliade, *ibidem*, pp. 143-148.

prietene (Eugen Ionescu, Emil Cioran, Monica Lovinescu, Virgil Ierunca, Ionel Jianu etc.), figura lui Eliade este proiecția idealizată (idilic și utopic) a propriilor aspirații ale corespondenților săi. Iar gesturile simple de generozitate pe care le face (o scrisoare, o nouă carte trimisă în dar, o recomandare dată unei persoane necunoscute), dar și formularea preventivoare a refuzurilor confirmă noblețea caracterului, onestitatea și delicatețea cu care el știe să compenseze moral deziluziile pricinuite de acțiunile sale (determinate de cauze obiective sau subiective) în sufletul interlocutorului: „Dragă Lucian Boz, Îmi cer iertare că sunt nevoit să recurg la această scrisoare circulară. Sufăr de aceeași veche artrită reumatoidă; în pofida tratamentului cu aur coloidal, degetele și încheieturile mâinilor îmi sunt încă inflamate. De mai bine de un an scriu cu mare greutate. Ce e mai grav, toxicitatea aurului m-a slăbit destul de serios. Nu pot lucra decât câteva ceasuri pe zi. Nici nu știu dacă voi ajunge să închei lucrările începute⁶. De aceea v-aș ruga să nu îmi mai trimiteți cărți sau reviste, căci nu le voi putea citi. (Doctorii amână mereu operația de cataractă...) Și încă o rugăminte. Să-mi fie îngăduit a nu răspunde la scrisori. Iertare că răspund atât de târziu. Am recitat cu melancolie multe texte din *Anii literari* 30. M-ar interesa mult recenzii din presa australiană, pe care îmi scrii că le-ai păstrat. Plec pentru două săptămâni în Florida, la soare. După 5-6 ianuarie îți voi trimite unele din ultimele mele publicații. Îți urez un An Nou fericit și multă sănătate, al d-tale, Mircea Eliade” (19 decembrie 1981).⁷

„Proiectul național” a fost miza corespondenței mai multor cunoscuți ai lui Eliade. Exilul a însemnat, pentru toți, despărțirea de raiul natal, populat de „așii literaturii și intelectualității românești”, dar și de „iadul” comunist, care i-a mutilat pe cei rămași în țară, sau i-a spulberat dincolo de hotare. Pentru Mircea Lungu, fost șef al serviciilor de difuzare și referent al Fundațiilor Culturale Regale⁸, ajuns în Israel, ruptura de colaboratorii săi dintre 1933-1948, „în anii plini de libertate și independență a României”, printre care s-a aflat și Mircea Eliade (difuzându-i *Yoga*), a avut ca efect devastarea conștiinței identitare. Comunicarea cu Eliade și cu grupul de intelectuali din Paris ar fi reprezentat o posibilitate de satisfacere a nevoii de valoare umană și simbolică, pe care a avut-o în România, iar mărturia devotamentului său față de climatul propice acolo dezvoltării individuale este emoționantă: „De aceea fac din inimă apel la conștiința dumneavoastră, domnule Mircea Eliade, de a ține seama de dorința mea firească de a mă afla alături de grupul de patrioți români în lupta comună pentru scopurile și idealurile națiunii române. Vă rog deci, și alături de mine soția mea și unicul meu fiu de 17 ani, Bujor (finul Fundațiilor Regale), ca ajutorat fiind chiar și de bunăvoința celorlalți compatrioți din jurul dvs. să faceți tot ce vă stă în putință pentru alăturarea mea la grupul exilaților români din Paris, dorind să muncesc în orice sector

⁶ Până aici scrisoarea „circulară”, apud nota lui Liviu Bordaș, *ibidem*, p. 145.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Liviu Bordaș, nota introductivă, *ed. cit.*, pp. 61-62. S-au recuperat 4 scrisori de la Mircea Lungu, 2 de la fiul său și 1 răspuns al lui Mircea Eliade, din perioada 1963-1976, pp.63-70.

⁹ 1963, *Postlegomena la Felix Culpa...*, p. 64.

de activitate ce veți găsi de cuviință, luând în considerație bogata mea experiență în editarea și difuzarea literaturii românești cât și în contabilitate generală.”¹⁰

Plecat de șapte ani în America și lipsit de spirit pragmatic, Eliade nu a putut transforma speranța lui Mircea Lungu în realitate. Peste ani, când va interveni pentru fiul său, doctor în istorie la Londra, Eliade i-a cerut CV-ul pentru a scrie o recomandare; iar profesorul de mai târziu, D. Bujor Lungu, va publica, în 1989, o carte despre *România și Marile Puteri* din perioada interbelică.

Mihail Rinea, fost coleg de redacție cu Mircea Eliade și Mihail Sebastian la „Cuvântul”, resimte dezorientarea și singurătatea celui care a pierdut mijloacele de trai și de integrare socială, prin exercitarea competenței de cronicar în domeniul juridic și, după război, de lector doctor în filosofie¹¹; aflat în Israel, își dorește să devină corespondent al unor publicații europene sau americane, ca, astfel, să evadeze dintr-un spațiu în care se simțea, la început, străin; Eliade pare a fi o reflectare coerentă, amplificată, a legăturii trecute și viitoare cu lumea, întrerupte în acel moment: recuperarea „redacției” pierdute, a unui pământ interzis, a normalității vieții prezente; scrisorile lui îi pot oferi încurajare, hrană și întărire sufletească, „forță spirituală”: „Mircea dragă, indiferent de cele de mai sus, și deși ești un om foarte ocupat, rogu-te frumos să-mi scrii pentru *moralul* meu... Rândurile tale sunt și ele un fel de pâine... Eu locuiesc 15 minute de Tel Aviv, unde viața este foarte scumpă. Într-un orașel. Pe aici se construiește uluitor! Pe nisip, apar orașele, cartiere noi etc. etc., peste noapte...”¹²

Prin Mihail Rinea, Eliade însuși intră într-un „nou ciclu”, după cum notează în *Jurnalul* inedit, recuperând secvențe uitate ale trecutului din țară, conferințele susținute de ei la o societate culturală evreiască din Bârlad și imaginea relațiilor de grup, în care colegul său a fost un „foarte bun camarad”¹³. Ipostazele care îl reprezintă pe „admirabilul” Eliade metaforizează un model al creșterii și înălțării: „Știam că ai scris și publicat mult – dar, firește, lucrările tale nu ajungeau până la noi. Eu am păstrat cu drag cărțile tale, cu frumoase dedicații: *Maitreyi*, *Oceanografie* și *Soliloquii*... Vorbeam cu drag despre tine. Țineam minte sfaturile pe care mi le dădeai când am intrat în militarie, îmbrăcat cu aceeași tunică pe care ai purtat-o și tu, și Sebastian și nu mai știu cine... Și țineam minte și dorința ta (care mi-a prins și mie bine) de a locui întotdeauna la... ultimul etaj”¹⁴

Tolerant și loial, Eliade a câștigat admirația și afecțiunea unor persoane cu o structură sufletească opusă, ca a lui Miron Grindea, al cărui „naș în ale scrisului”¹⁵ a fost și pe care-l cunoscuse în timpul liceului, împărtășind pasiunea pentru culturile Orientului. Stabil în Anglia încă din timpul războiului, înzestrat cu o extraordinară „rezistență vitală”, încredere în sine și capacitate de adaptare socială, „triumfă” în tot ce întreprinde,

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Se păstrează 3 scrisori din perioada 1965-1969, *ibidem*, pp. 73-78.

¹² 1965, *ibidem*, p. 76.

¹³ *Ibidem*, p. 75.

¹⁴ *Ibidem*, p. 74.

¹⁵ Liviu Bordaș, nota introductivă, *ed. cit.*, p. 121. Se păstrează 3 scrisori de la el, din perioada 1975-1971, pp. 123-126.

în pofida bolii care-i macină trupul și adesea îl ostracizează; pentru pragmaticul editor al longevivei reviste „Adam”, organizator de evenimente culturale prin numeroasele sale legături cu profesioniști de pretutindeni¹⁶, promovarea valorilor românești înseamnă nevoie de comunicare a unui substrat profund al activismului său cultural; iar colaborarea lui Eliade i l-ar putea confirma și obiectiva, în deplina lui gratuitate, prin vibrația spirituală a condeiului său: „Acum îți scriu despre ceva mai urgent: lucrez de zor la un număr Adam închinat centenarului lui Enescu. [...] Cioran, pe care l-am văzut acum câteva săptămâni, mi-a povestit un episod delicios când ați mers amândoi în pelerinaj la Bellevue să stați de vorbă cu Maestrul [...] La rândul meu îți reamintesc de o dimineață ploioasă când te-am smuls de la etajul II în Melodie și te-am forțat să mergi cu mine la o repetiție la Ateneu – Enescu în Concertul de Beethoven. Dacă vei adăuga acestor două elemente reflecțiile dumitale personale asupra acestui artist de geniu, din păcate încă *nerecunoscut* în Occident [...], tabla de materii se va îmbogăți cu omagiul unuia din marii mei contemporani. [...] Te rog să nu mă uiți – e urgent, necesar și *patriotic*.”¹⁷

Mai toți corespondenții comentează scrisorile lui Eliade, în care ei regăsesc nealterate calitățile sufletești și morale, căldura umană ale celui cunoscut, cu ani în urmă, în țară; s-au recuperat puține scrisori de răspuns din partea lui Eliade, și majoritatea sunt scrise într-un stil simplu, reflectând echilibrul sufletesc construit prin stilul de viață în continuă pendulare, împărțit între America și Europa, între studenții și colaboratorii săi și vechii prieteni, discipoli sau admiratori români, din diferite generații, pe care-i așeza la masa sa (la propriu!), fără a cere vreodată ceva pentru el; dincolo de discreția care-l caracterizează, se poate observa generozitatea gesturilor de solidaritate și sprijin față de ceilalți: scrie articole și recomandări, trimite cărți, încurajează, se întâlnește și oferă ospitalitate celor care au nevoie.

Dar la scrisoarea lui Beno Sebastian, fratele lui Mihail, este cuprins de o „emoție nespusă”, a cărei trăire copleşește cuvintele; pentru „Bimbirică”, imaginea lui Eliade este a unui prieten demn de a fi iubit; după cum o mărturisește, chiar după 43-44 de ani de când nu s-au văzut, sentimentele lui au rămas statornic afectuoase, chiar dacă triste, „amarnice”, „confuze și mai ales complicate, în funcție de Mihai”¹⁸, al cărui *Jurnal* îl salvase și-l scosese din țară, și al cărui roman, *De două mii de ani*, dorea să-l publice la editura Gallimard, cu recomandarea lui Eliade.

Cea mai consistentă corespondență o are însă cu Ionel Jianu¹⁹, pe care l-a cunoscut în 1927, care s-a ocupat de publicarea romanului *Isabel și apele diavolului*, care i-

¹⁶ În *Jurnal*, Eliade evocă plăcerea lui de a face cunoștință cu oamenii și de a-i pune în legătură unii cu alții, încă din adolescență; ascultând *Simfonia 41* de Mozart, își aduce aminte că acesta l-a dus la o întâlnire „ciudată”, cu fiul unor israeliți, care se credea un geniu. (I, p. 349.) Mica poveste proiectează o aură misterioasă asupra lui, fiind relevantă pentru curiozitatea sa nativă și interesul pentru artiști, din care își va face aproape o carieră.

¹⁷ 1981, *Postlegomena la Felix Culpa...*, pp. 125-126, sublaut.

¹⁸ *Ibidem*, p. 135; se păstrează, din perioada 1980-1981, 5 scrisori de la Beno Sebastian și 1 răspuns al lui Eliade, pp. 135-140.

¹⁹ S-au recuperat 44 de scrisori ale lui Ionel Jianu către Mircea sau Mircea și Christinel și 4 către Christinel Eliade, din perioada 1961-1986, *ibidem*, pp. 15-60.

a fost coleg la revista „Vreamea” și de care-l legau amintiri despre lucrurile cele mai importante din biografia sa intelectuală. Aflat în exil, într-o cameră friguroasă la Hôtel Suède, Eliade își va aminti, pe 18 noiembrie 1949, că, în urmă cu 20 de ani, plecase spre însoțita Indie, de pe peronul Gării de Nord, însoțit de Ionel Jianu și de ultimele lui daruri: o carte de Jaques Rivière și o cutie de țigări.

Motivațiile relaționale ale lui Ionel Jianu sunt complexe și se manifestă pe mai multe nivele, real (experiență istorică), imaginar (proiecte comune) și simbolic (aspirații), de aceea se exprimă în registrul emoțiilor și al ideilor deopotrivă. Amintirile despre perioada antebelică evocă un climat propice comunicării și împlinirii personale; ele împărtășesc nostalgia și reflecția morală asupra „măcinării vremii” și a condiției de exilat: „Urmându-ți sfatul m-am înhamat la a treia carte pe care nădăjduiesc s-o văd tipărită la toamnă. De data aceasta l-am ales pe Bourdelle. [...] Bourdelle a exercitat o influență deosebită asupra sculpturii românești din epoca dintre cele două războaie mondiale. [...] Cu 40 de ani în urmă, petrecusem o lună la Villefranche. [...] Zadarnic pornim în căutarea timpului care s-a scurs, căci nici noi nu mai suntem cei de odinioară, nici locurile nu mai sunt aceleași. Am încercat să-mi amintesc unde se afla casa în care am locuit, cum se numea profesorul care m-a găzduit sau barul la care mă întâlneam cu Cocteau și Dufy. Zadarnic. Au pierit și locurile și oamenii sub măcinarea vremii. Și mi-am dat seama că odată cu vremea se scurge și viața noastră și am realizat că în toamna asta voi împlini 60 de ani!” „Inima bate la fel de tare ca înainte, mintea nu contenește să întocmească proiecte, iar ochii nu se satură să admire tot ce-i frumos.” „Se apropie Crăciunul și Anul Nou. Îți amintești de troienele de odinioară, de săniile cu muscali și zurgălăi, de țuca fiartă cu mirodenii, de Pomurile [sic] de Crăciun din casa noastră? Aici ne lipsește podoaba iernii și farmecul ei de altă dată e înlocuit de o revărsare amețitoare de lumini electrice.”²⁰

În portretul „timpuriu” pe care i-l face lui Eliade, se conturează vitalitatea și sociabilitatea, căldura sufletească, forța spirituală, integritatea și loialitatea lui: „Îți mărturisesc că m-a emoționat căldura prieteniei tale, care a rezistat și vremii și depărtării. Te-am regăsit la fel de spontan, de autentic și de înflăcărat ca odinioară, cu aceeași fierbere lăuntrică și aceeași intensitate de gând și de simțire care făceau farmecul personalității tale. [...] M-a uimit prospețimea ta. Am avut impresia că uzura vremii te-a ocolit, oprită de un somn magic sau poate de voința ta încordată. Ai descoperit oare taina «tineretii fără bătrânețe» de care vorbeai altădată? Aș vrea s-o aflu și eu, dar știu că nu poate fi descoperită decât prin proprie trăire și că nici o rețetă nu poate fi de folos.”²¹

Citind manuscrisul *Memoriilor* lui Eliade, Ionel Jianu aduce completări asupra atmosferei culturale din epocă și dă amănunte despre înființarea grupării „Criterion”, din nucleul „Forumului”, fondat de el, și despre gesturile de ruptură sau de solidaritate dintre membrii acestora. Între imaginea personalității publice și substanța scrisului său, între principiile de viață și estetica, asumate atunci, între tânărul și maturul Eliade, Jianu remarcă o coerență izvorâtă din însăși complexitatea viziunii lui asupra existenței, care

²⁰ Aprilie, noiembrie și decembrie 1965, *ibidem*, pp. 30, 31, 32.

²¹ 1961, *ibidem*, pp. 15-16.

s-a structurat de timpuriu și s-a manifestat în două planuri complementare de creație: „Ieri seară Virgil Ierunca mi-a adus manuscrisul tău. L-am citit până în zori. Te-am regăsit în el așa cum te știam, febril, scriind la o înaltă tensiune și tânăr precum erai cu 30 de ani în urmă. Și la fel de egocentric, privind lumea prin fereastra ta, reducând totul – oameni și locuri – la propria ta dimensiune, necruțător de indiscret, dezvăluind taine care nu-ți aparțin numai ție. Dar poate că această indiscreție dă un iz de autenticitate scrisului tău plin de fervoare. Am admirat dorul tău de a surprinde și caracteriza în câteva trăsături un personaj. [...] Generația noastră, atât de bogată în puternice și făgăduitoare personalități, s-a pierdut sub măcinarea vremii. Căci în afară de tine, nimeni nu s-a realizat pe măsura posibilităților sale.”²² „O parte din evenimentele relatate le-am trăit și eu: intrarea nemților în București, cu primii ulani călare, manifestările și elanul populare la plecarea lor, primirea entuziastă a trupelor aliate, când școlile erau înșirate de la șosea până la capătul căii Victoriei și, mai ales, atmosfera cuibului tău de pe strada Melodiei. Dar, pe lângă acele evocări, ceea ce e și mai interesant în cartea ta e descoperirea existenței celor două realități paralele, care se va oglindi neîncetat în toată creația ta literară.”²³

Imaginea întunecată a României sub comunism este evocată sporadic și indirect; aflăm despre încălcarea drepturilor la libera circulație și la libertatea de gândire și de exprimare, ori despre comerțul - de tip neo-sclavagist - cu oameni; că el însuși a fost „răscumpărat” de fratele său din America, ori că intelectualii care aveau convingeri anticomuniste au fost supuși torturii psihice prin culpabilizare, constrângere și suspiciune, care planau, deopotrivă, asupra vieții și ideilor lor, încât, înainte de plecarea din țară, Ionel Jianu a ars scrisorile de la Noica și de la Eliade, trimise din India. Referindu-se la această etapă din viața lui, scrisorile cuprind mai curând evaluări ale destinului tragic al „noii generații”, care „ar fi ajuns la mari înfăptuiri” dacă destinul nu i-ar fi fost atât de potrivnic”, întrucât foarte mulți „au fost secerăți de o moarte tragică” (Mircea Vulcănescu, Mihail Sebastian, Mihai Polihroniade „și atâția alții pe lângă ei”)²⁴.

Exilul și „ucenicia de pribeag” la Paris, cu „lumea aceasta închistată într-un egoism feroce”, teama „de a rămâne în afara vieții, de a fi inutil, e o povară greu de suportat” pentru Ionel Jianu, dornic „de a lucra, de a [se – n. n.] exprima, de a [se – n. n.] realiza”²⁵.

Acoperind o perioadă extinsă din 1961 până în 1986, scrisorile lui Ionel Jianu relevă importanța pe care el o atribuie legăturii cu Eliade în evoluția sa profesională. Sub deviza „*patience, persévérance, espérance*”²⁶, strădania lui Jianu este de a integra „fenomenul românesc” în mișcarea internațională a ideilor și de a evidenția „aportul românesc la cultura universală”, prin promovarea operei marilor creatori români. Înzestrat cu o excepțională pasiune și ardoare, el publică la editura Arted, pe care o

²² 1964, *ibidem*, pp. 28-29.

²³ 1966, *ibidem*, p. 33.

²⁴ 1967, *ibidem*, p. 39.

²⁵ 1961, *ibidem*, p. 16.

²⁶ 1967, *ibidem*, p. 38.

fondează, șaiszeci de monografii și albume de artă, dedicate artiștilor români și străini. Dar cărțile sale de suflet, vădind devotamentul pentru țara natală și prietenii de tinerete, sunt monografia sa despre Brâncuși și volumul omagial *Témoignages sur Brancusi*, semnat de Eliade, Comarnescu și Jianu: „Cred că e datoria noastră să luptăm pentru valorificarea pe plan internațional a culturii românești. În acest spirit am vrut să scriu studiul despre Brâncuși, pe care-l revendic ca aparținând artei românești.”²⁷ Inițiativa pentru volumul colectiv îi aparține, și el „însemnă o reunire simbolică a celor trei prieteni de odinioară”, „o ultimă întâlnire pe tărâm spiritual”, „o afirmare a unei prietenii care a rezistat măcinării vremii și o contribuție la afirmarea universală a culturii românești. S-ar întâlni în felul acesta trei destine care au avut în comun devoțiunea pentru cultura românească.”²⁸

Spirit constructiv, generos și sentimental, organizează întâlnirea lor la Veneția, iar după moartea lui Comarnescu încearcă să-i perpetueze memoria, susținând publicarea în țară a cărții acestuia despre Brâncuși, îndemnând pe Eliade să contribuie cu un articol despre prietenul său, ori organizându-i o comemorare la cinci ani de la dispariție. Eliade consemnează cu o bucurie amară în *Jurnal* reîntâlnirea cu „Titel”: „După douăzeci și șapte de ani, a rămas același, dar puțin mai slab, încărunit [..]. Titel e tot atât de volubil ca în tinerețea noastră. [...] Cum nu a avut o catedră și nu este nici la Academie, ca să trăiască, lucrează douăsprezece ceasuri pe zi, scrie sute de articole, monografii despre artiști sau actori, despre mănăstiri și pictori și multe altele.”²⁹ Lectura cărții lui, *Chipurile și priveștile Americii*, apărute postum, îi provoacă entuziasmul: „De la început, uluit de energia lui Titel, de extraordinara lui vitalitate, bine stăpânită de voința și generozitatea lui.”³⁰

Animat de aceeași vocație a prieteniei, Eliade evocă în jurnalul său inedit revederea, după douăzeci de ani, a prietenului Ionel Jianu, pe care-l sună și-l vizitează în camera sa de hotel din Paris, de îndată ce află despre sosirea lui. El răspunde datoriei morale de „sprijin frățesc” (p. 22) față de inițiativa lui Jianu, contribuind uneori cu articole, alteori trimițându-i informații pentru promovarea volumelor tipărite de acesta, încurajându-l în momentele de ezitare, scriind recomandări, inspirându-l în cercetările sale asupra artei lui Brâncuși prin cărțile pe care i le trimite. Eliade își notează în *Jurnal* impresiile după citirea manuscrisului, din care află „tot soiul de lucruri noi” despre opțiunile estetice ale sculptorului.³¹ De aceea, pentru Ionel Jianu, scrisorile de la Eliade sunt „un dar”: „Dragă Mircea, Ieri s-au împlinit trei ani de când am părăsit țara și am luat calea pribegiei. Și ca un dar pentru această aniversare, mi-a sosit scrisoarea ta atât de caldă și de prietenească, pentru care îți mulțumesc din toată inima.”³²

Legătura dintre cei doi exilați este deopotrivă sentimentală, intelectuală și morală, iar scrisorile lui Ionel Jianu sunt un emoționant amestec de afecțiune,

²⁷ 1961, *ibidem*, p. 17.

²⁸ 1963, *ibidem*, p. 37.

²⁹ *Jurnal*, II, ed. cit., p. 580.

³⁰ *Ibidem*, p. 224.

³¹ *Ibidem*, I, ed. cit., p. 435.

³² 1964, *Postlegomena la Felix: Culpa...*, p. 26.

recunoștință, încredere și entuziasm, pe care i le dăruiește lui Eliade: „Dragă Mircea, O vorbă bună venită la timp e un dar neprețuit. Scrisorile tale sunt vorba bună, așteptată, care împrăspătează forțele puțin zdruncinate de strădaniile pentru a răzbi la lumină. [...] Cartea a fost bine primită pentru că aduce o formulă nouă [...]. Rămâne problema difuzării cărții care prezintă greutăți neînchipuite. Am întâlnit-o pe doamna Hunwald, care a fost foarte drăguță și mi-a promis un prețios concurs. Îți mulțumesc pentru această introducere și pentru recenzia făgăduită în *Chicago Review* și te rog să-mi trimiți un exemplar de îndată ce va apare. Mă bucur nespuse de mult că ne vom întâlni peste câteva săptămâni pentru a relua un dialog început cu aproape patru decenii în urmă. Mulțumiri și pentru lista personalităților artistice din U.S.A.”³³

Scurtele revederi la Paris întrețin vie relația de apropiere care, după stabilirea lui Eliade la Chicago, este proiectată și în plan imaginar: „Dragă Mircea, sper că sprinteneala verighetelor îți alină dorurile și te odihnește în clipele de oboseală. Când îți ridici privirea de pe paginile manuscriselor la care lucrezi, le zărești prin fereastra biroului și le zâmbești. Îmi închipui cadrul în care trăiești, prezența plină de dragoste a lui Christinel și parcă te simt mai aproape.” „Primul Crăciun pe care-l vom petrece în pribegie ne trezește atâtea nostalgice amintiri. Dintre toți aceia care se strâneau în jurul tradiționalului Pom de Crăciun din casa noastră, mulți ne-au părăsit pentru totdeauna, iar alții s-au risipit în lumea largă. Au fost cândva martorii vieții noastre și acum nu mai sunt decât umbre în noianul aducerilor aminte. Leta, cu surâsul ei blând și înțelegător, Mihail Sebastian, Mircea, Haig și Marieta, Rica, sfelnicul Arșavir, veșnic neîmpăcatul Belu, ironicul Mișu și atâția alții apar cu acest prilej în gândurile noastre, evocând paginile trecutului. Parisul s-a înveșmântat în strălucitoare podoabe de sărbătoare, care ne par totuși străine. N-am izbutit încă să ne lepădăm de vechile deprinderi și avem impresia că de astă dată nu trăim Crăciunul nostru. E grea ucenicia pribegiei.”³⁴

În vizitele reciproce pe care și le fac în vacanța de vară, consemnate în *Jurnal*, Eliade află noutăți despre țară și comunitatea intelectuală românească: „Astă seară, la Ionel și Marga Jianu. Ionel a avut plictiseli de sănătate și se resimte. Am evocat, în legătură cu vizita recentă a unui român din țară, întâlnirile noastre din 1928 - și ne-am trezit că râdem amândoi cu poftă. Ieri seară am invitat la noi pe Monica și Virgil; am stat de vorbă până la două dimineața. Încet, încet, aflu cam tot ce s-a întâmplat în România și în colonia românească din Paris. Într-adevăr, alaltăieri seara, cu soții Goma și Poghiric, aproape că n-am vorbit decât despre «români și România» (unde am auzit expresia asta?).”³⁵

Energia acestei prietenii, dintre sexagenari din „tânăra generație” de altădată, se extinde dincolo de pragmatismul realizării unor proiecte comune sau individuale. Ea se vedește în admirația lui Ionel Jianu, mărturisită fără rezerve, pentru succesul excepțional al lui Eliade, care i-a confirmat valoarea, vocația și pasiunea creatoare din tinerețe: „Ieri am primit cartea ta, *Méphistophéles et l'androgyne*, pentru care îți mulțumesc.

³³ 1963, *ibidem*, p. 23.

³⁴ 1961, *ibidem*, pp. 17, 18.

³⁵ *Jurnal*, II, ed. cit., p. 460.

Deși n-am avut răgaz să citesc decât Introducerea și capitolul «Expériences de la lumière mystique», găsesc pasionantă explorarea ta în istoria civilizațiilor asiatice și în acea psihologie a adâncurilor care ne dezvăluie o altă dimensiune a realității, dominată de miracol și fantastic. Mă bucur de roadele activității tale sânguitoare și îți doresc din toată inima mult succes. Ești singurul din generația noastră care ți-ai îndeplinit chemarea și, într-un fel, ne-ai răscumpărat și pe noi.”³⁶ „M-au bucurat succesele tale și imensul prestigiu pe care l-ai dobândit prin munca și fervoarea ta. Însemnările publicate în recentul număr al *Revistei Scriitorilor Români* sunt impresionante prin imaginea pe care o dau universalității tale. Te-ai afirmat încă dintru început ca șef al generației noastre și ești singurul care și-a împlinit pe deplin toate făgăduințele din tinerețe.”³⁷

El recunoaște în Eliade un model, deopotrivă uman și intelectual, capabil să trezească spiritul de emulație, și remarcă în mesajul operei sale spiritul umanist novator: „Am citit cu bucurie *Fragments d'un Journal*, din care rezultă limpede imaginea ta ca om universal, un Pico della Mirandola al epocii noastre.” „Lumea are încă pentru multă vreme nevoie de luminile tale, de scrierile și înfăptuirile tale.”³⁸

El se referă adesea la calitățile științifice ale operei lui Eliade: „Ceea ce prețuiesc îndeosebi în cărțile tale este, pe de o parte, puterea de asimilare și sintetizare a unui material documentar uluitor de bogat, iar pe de altă parte înalta tensiune a scrisului, care prinde pe cititor și îl face să nu poată lăsa cartea din mână până la sfârșit. Iar la ultima filă rămâne cu regretul că lucrarea s-a terminat. Cartea despre mituri deschide perspective interesante înțelegerii artei moderne și mai ales a tendinței de întoarcere la obârșii, pe care tu o socotești ca o rămășiță a gândirii mitice.”³⁹ „Am primit săptămâna trecută noua ta carte apărută la Gallimard, *Nostalgie des origines* și am citit-o cu un viu interes și cu o reală plăcere. Te-am regăsit așa cum te știam, viu și combativ, serios și documentat, cu o magistrală stăpânire a materiei, dispunând de o bibliografie exhaustivă. Mă întreb când ai avut timp să citești atâtea cărți și să-ți fișezi un material atât de bogat, pe lângă celelalte îndeletniciri cu profesoratul și literatura.”⁴⁰

La plecarea lui Eliade din această lume, Ionel Jianu îi scrie lui Christinel despre rolul soțului ei în viața sa și a culturii românești și universale: „Tu știi prea bine că Mircea a învins moartea prin opera lui care rămâne ca o cucerire a Spiritului omenesc și a culturii mondiale. Pierre Chaunu scria acum câțva timp că Mircea e una dintre cele zece mari personalități care au marcat gândirea epocii noastre. În toată presa franceză, atât cea din Paris, cât și cea din provincie, au apărut articole care i-au cinstit memoria și au arătat importanța operei sale. În tot cursul vieții sale, Mircea a fost un fruntaș, un îndrumător, un deschizător de drumuri noi. Cu o jumătate de veac în urmă a fost șeful incontestabil al generației anilor 1930 și de atunci n-a încetat să fie în primele rânduri ale culturii românești și universale. Suntem mândri că am fost prietenii lui Mircea! Amintirea lui e

³⁶ 1962, *Postlegomena la Felix Culpa...*, ed. cit., p. 19.

³⁷ 1967, *ibidem*, p. 36-37.

³⁸ 1981, *ibidem*, pp. 53, 54.

³⁹ 1963, *ibidem*, p. 25.

⁴⁰ 1971, *ibidem*, p. 46.

mereu vie în sufletele noastre căci el face parte din lumea în care am trăit. [...] La 31 mai a avut loc la Sorbona o comemorare a lui Mircea, organizată de Barbăneagră, la care au vorbit câțiva universitari francezi, eu și Mămăligă. [...] Amfiteatrul era plin și o atmosferă de fervoare a domnit în tot timpul întrunirii. Mircea e venerat de toți aceia care au avut prilejul să-i cunoască opera de o valoare universală.”⁴¹

Scrisorile vechilor colegi de generație, care au rămas în țară după război, sunt, cum era de așteptat, mai puține, iar laconismul lor sugerează atmosfera sumbră din anii '70-'80. De aceea, cei care-i scriu nu fac nici o referire nici la prezent, nici la epoca de dinainte de război, în afară de contextul în care s-au cunoscut. Pentru ei, istoria este un *lapsus* sau, așa cum spune Sergiu Dan, citându-l pe Cioran, un „saison en Enfer”. Cele șase scrisori ale prozatorului către Eliade, cu care s-a cunoscut la „Cuvântul”, mărturisesc aluziv singurătatea, deznădejdea și mutilările sufletești suferite în țară și în închisoare datorită atitudinii sale anticomuniste; vorbesc despre suferința provocată de brutalitatea, iraționalitatea și falsitatea lumii în care trăiește, și care acționează asupra sa asemenea unei otrăvi, pervertindu-i destinul. Alienat în ordine umană, anihilat în ordine socială, constrâns la compromisuri estetice, Sergiu Dan devine un inadapdat; el trăiește în trecut, când fusese încurajat de Eliade în ale scrisului și obținuse premiul Techirghiol-Eforie în anul consecutiv decernării lui pentru *Maitreyi*, când frecventau aceiași prieteni și călcau alături „pe drumul gloriei”, posibile atunci pentru toată lumea. Redus la tăcere de „exigențele” realismului socialist, el încearcă să recupereze, prin contactul cu Eliade și cu Occidentul, primul început, curmat după război; se declară un „vânător” al cărților lui Eliade și speră să primească sprijin și recomandare pentru publicarea, în versiune franceză, a volumului *Dintr-un jurnal de noapte*.

Cu bună-credință, acesta își folosește prestigiul și influența pentru a-l ajuta. Iar răspunsul plin de căldură, onestitate și solitudine înseamnă un „fortifiant” și un „antidot” la veninul administrat de regimul comunist: „Dacă ai la îndemână vreo carte, două, aș fi fericit să le primesc. Ele își au locul lângă acelea ale lui Cioran, ale lui Eugen, pentru că Istoria a făcut ca românii cei mai de seamă ai veacului să fie departe de România, care și ea e departe de cea adevărată.”⁴²

De la sfârșitul anilor '70 datează trei scrisori de la Edgar Papu, coleg la liceul „Sf. Sava” cu reprezentanți de frunte ai „tinerei generații” (Petru Comarnescu, Eugen Ionescu, Dan Botta etc.), care s-a apropiat de Eliade în 1934⁴³. Deși ajutat de Tudor Vianu, a fost epurat din învățământ datorită convingerilor anticomuniste și încarcerat, dar a continuat să afirme valorile culturale autentice.

Scrisorile reliefează dedublarea socioculturală din România acelei perioade și ruptura dintre autorități și intelectualitate, care activa pe „șantierele cărțurărești” subteran, în semiclandestinitate. Rafinamentul intelectual, demnitatea și delicatețea sufletească, personalitatea sa integră și loială idealurilor asumate încă din tinerețe l-au emoționat,

⁴¹ 1986, *ibidem*, pp. 59-60.

⁴² *Ibidem*, p. 90. S-au recuperat și 3 scrisori ale lui Mircea Dan, cât și 3 răspunsuri ale lui Eliade, din perioada 1969-1974, pp. 85-92.

⁴³ Cf. Liviu Bordaș, nota introductivă, *ed. cit.*, p. 127; toate scrisorile sunt din 1979, pp. 129-132.

desigur, pe Eliade. Asemenea lui Peretz Reiter, el îi scrie în mod dezinteresat, pentru a-și exprima admirația și gratitudinea pentru interesul lui Eliade față de teoria culturală a protocronismului. Din cele două scrisori de răspuns ale lui Mircea Eliade, reiese dubla atitudine a acestuia, de ostilitate la adresa regimului, prin refuzul de a reveni în țară, și dorința lui de a fi în legătură cu receptorii operei sale, dar și cu activitatea intelectuală din spațiul românesc. Chiar dacă a criticat, în *De la Zalmoxis la Genghis-Han*, „tracomania” pseudo-științifică, el susține entuziasmul lui Papu pentru valorile naționale, situate în perspectiva comparatistă, deschisă valorilor europene, din cărțile pe care le citise: „Mult stimat coleg, Nu mai încerc să-mi cer iertare pentru întârzierea cu care răspund scrisorii dumneavoastră din ianuarie. Ar fi trebuit să răspund pe loc, chiar în dimineața când am primit-o, mai ales ca să vă spun că petrecusem multe ceasuri în aceeași noapte (eu am rămas, ca în tinerețea mea bucureșteană, noctambul...) recitind, cu încântare, paginile despre călătoriile din Renaștere... Sper, totuși, ca într-o zi să pot procura cartea despre baroc. În privința protocronismului, mă bucur că tot mai mulți cărturari români încep să înțeleagă că nu e vorba de «avem și noi presocraticii noștri!» Cum îi scriam, însă, și lui Paul Anghel, «tragedia» noastră a fost (și, din păcate, rămâne și astăzi), semiclandestinitatea în care ne păstrăm descoperirile culturale. Degeaba își edita Iorga cărțile în limba franceză, dacă le tipărea la Vălenii de munte și le «edita» Gamber, așa zis «editor» la Paris, dar de care nu auzise nimeni.”⁴⁴

Dincolo de cuvinte, corespondența dintre Papu și Eliade reflectă două drame, una - a rupturii de țară, cealaltă - a exilului interior; claustrat în proximitate, cel rămas caută evadarea în adâncul trecutului și în înălțimile inaccesibile: „Mult stimat Maestre Mircea Eliade, Confirm prin aceasta primirea celor două volume din *Histoire des croyances et des idées religieuses*. Vă mulțumesc din suflet pentru acest admirabil cadou. N-am avut timp până acum decât să mă uit prin lucrare. Este ceva grandios, amețitor, un fel de Himalaie a intelectului. Mă voi așterne cu pasiune la citirea ei. Până atunci nu pot decât să-mi exprim admirația față de spiritul românesc în măsură să atingă asemenea culmi.”⁴⁵

Una dintre cele mai călduroase relații epistolare o are cu Nicolae Steinhardt, absolventul aceluiași liceu „spirist”, și membru al generației „trăiriste”; lui Eliade și celor mai activi membri ai ei, grupați la revistele „Criterion” și „Vremea”, le-a consacrat parodii în paginile „Revistei burgheze”, care au fost reunite în volumul *În genul... tinerilor* (1934).

Deși a fost dat afară din barou, arestat pentru citirea cărților lui Eliade și ale altor reprezentanți ai diasporei și condamnat în procesul „lotului Noica-Pillat”, după eliberarea din închisoare a reluat legăturile cu personalități ale exilului românesc, s-a întâlnit cu Eliade în 1978, iar în 1980 a locuit o lună și jumătate în apartamentul acestuia din Paris, în ultima călătorie întreprinsă înainte de a se călugări. În 1977 începe să scrie comentarii asupra prozei fantastice și operei științifice a lui Mircea Eliade, iar scrisorile cuprind referiri la procesul de înțelegere, pe baza experienței istorice și religioase; astfel, el consideră *O fotografie veche de 14 ani* un text analog *Mărturisirii ortodoxe*

⁴⁴ *Postlegomena la Felix Culpa...*, p. 130.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 131.

de Petru Movilă, exprimând „însăși esența crezului nostru ortodox și românesc.”⁴⁶; *Nouăsprezece trandafiri* îl captivează datorită intuiției artistice, „puternică și precisă”, în reprezentarea experienței libertății: „N-ați cunoscut, din fericire, închisoarea. Dar intuiția artistului e tot atât de puternică și de precisă ca experiența existențială a omului de rând. Ați înțeles perfect că «libertatea absolută» nu ne este accesibilă decât atunci când nu mai avem nici un fel de libertate. Dar absoluta libertate nu poate fi decât în închisoare sau într-o situație analogă, în totală nelibertate. Am resimțit o ciudată emoție citind nuvela unde se află cuprinsă fraza despre libertate absolută. Ca acea bucuroasă emoție pe care, mereu, mi-o stârnește rostirea de către un altul a unui adevăr ce mi se părea tănuț în adâncul cel mai intim al ființei noastre.”⁴⁷

După moartea lui Eliade, Steinhardt îi comunică lui Christinel impresiile produse de lectura *Memoriilor*, relevând deopotrivă calitățile artistului și ale învățatului, ale omului și operei: „M-au emoționat îndeosebi trei lucruri: a) sinceritatea absolută a autorului; b) fidelitatea față de Nae Ionescu. Această puternică manifestare de *Treue* pentru un om de mulți contestat și hulit mi se pare admirabilă și mărturisesc că m-a înduioșat adânc; c) feeria povestirii; nu știu dacă – din lăuntru ei – puteți realiza impresia de feerie pe care o dă viața lui Mircea Eliade și, de la un moment dat încolo, a perechiilor Eliade. Are ceva rilkean într-însa, de *quest*, ceva de mare șef de orchestră ori mare muzician care străbate lumea, de divă mereu nemulțumită de ea însăși, în căutare de peregrinări prin vile, universități, institute, castele, hoteluri, mansarde, apartamente etc. etc. Nu a fost viața lui Mircea Eliade un șir perpetuu de *Wander- și Lebrjahre*? Un lung *quest* intelectual? Impresionantă mi se pare la el nu numai inteligența strălucită, memoria fenomenală, extraordinara putere de muncă, ci și – am mai spus-o – ceea ce îmi place a numi cumsecădenia (trăsătură foarte românească; apare și la Cioran, la Eugen Ionescu, la Horia Stamatu...).”⁴⁸

Cele 30 de scrisori ale lui Steinhardt⁴⁹ dezvăluie firea lui „«juvenil» entuziastă”, capabilă de o dăruire totală în relațiile sale intelectuale și afective cu lumea. Dragostea, respectul, admirația și recunoștința față de Eliade sunt comunicate cu o sinceritate cuceritoare; el este înzestrat cu o excepțională capacitate de a se bucura pentru cărțile trimise de acesta, din proprie inițiativă sau la rugămintea celuilalt, care „înduiește aprig” să le citească, sau pentru prietenia, cuvintele de apreciere și gesturile de bunătate din partea prietenului său, care are puterea de a-i lumina trecutul „mohorât” și de a-i conferi „prospețime, un rost, o curăție”, de a-i stimula forțele sufletești pentru autoperfecționarea spirituală: „Mult stimat și mult iubite domnule Eliade, Am primit cartea! Covârșit de admirație, de bucurie și de recunoștință, vă mulțumesc din toată puterea cugetului și sufletului meu. Mi-ați făcut o imensă (*to say the least*) plăcere; dedicația pe care ați binevoit a

⁴⁶ 1975, *ibidem*, pp. 95, 96.

⁴⁷ 1980, *ibidem*, pp. 115-116.

⁴⁸ 1988, *ibidem*, p. 119.

⁴⁹ Volumul conține 40 de scrisori, cele mai multe ale lui Nicolae Steinhardt către Mircea Eliade (30), trimise între 1975-1986; alte 3 îi sunt adresate lui Christinel Eliade, care l-a anunțat de dispariția soțului ei; s-au păstrat 5 răspunsuri ale lui Mircea Eliade, *ibidem*, pp. 95-120.

mi-o scrie revarsă asupra-mi, odată cu un adânc reprobabil sentiment de nebunească trufie, valuri de fericire, pace și exaltare.” „Următor primirii, la 31 decembrie, a volumului omagial *Herne*, primesc astăzi scrisoarea Dvs. scrisă tot la 6 decembrie, data expedierii volumului. Spre deosebire însă de uriașa bucurie iscată de primirea cărții (nădăjduiesc că rândurile mele de mulțumire vă vor fi parvenit în răstimp), scrisoarea m-a copleșit de rușine și umilință. Cât de nesfârșit de departe sunt de ceea ce Doamna Eliade și Dvs. binevoii a crede că sunt! Cât de fățarnic, de vinovat și de plin de impostură mă simt! Ce diferență între model și portretul creat de imaginația, bunătatea, indulgența și candoarea Dvs.! Îmi este totuși de mare folos fantastic de buna (iluzorie) părere ce aveți despre mine [...]. Mă voi ruga desigur lui Dumnezeu pentru Dvs. și duzua Christinel – din toată inima, fierbinte, mereu. Mă voi ruga să fie cu Dvs. amândoi tot atât de bun pe cât sunteți Dvs. cu mine, iar mie să-mi dea puterea și harul de a nu mă arăta întru totul nevrednic de holograma căreia i-ați dat, pe încredere, mumele meu. Cu respectuoasă și mult recunoscătoare dragoste.”⁵⁰

Invitația de a locui la Paris, în apartamentul soților Eliade, dezlănțuie în sufletul lui o fericire trăită la modul extatic: „Prin taina botezului, Domnul mi-a șters păcatele, m-a dezintegrat și m-a reintegrat ca pe o făptură nouă, mi-a redat încrederea în mine și m-a onorat cu încrederea Sa. Pe plan istoric al condiției vieților individuale, ați realizat o lucrare analogă: printr-un act de caldă, apropiată și deplină prietenie îmi dați convingerea că un trecut de care nu am a mă lăuda a fost anulat, uitat, răscumpărat, înnoit. Într-o scrisoare a Dvs. ați binevoit a folosi cuvintele «cu veche prietenie». Găzduirea mea în locuința Dvs. dovedește în fapt absoluta sinceritate a cuvintelor acestora. Ba le și amplifică, le energizează, le consfințește. A locui la Dvs. e pentru mine o purificare, o catharsis, acea lovitură de spadă pe umăr care semnifică înobilarea și implică încrederea, mărinimia, bunătatea. [...] Facă Domnul să mă arăt oarecum vrednic de noblețea ce-mi conferiți cu atâta prietenie și generozitate.”⁵¹

Modestia, curăția, elevația spirituală, bunul-simț sunt sursele discursului său, singurele „bunuri” de care dispune, pentru a răsplăti cu generozitate generozitatea prietenului său: „Când Marie-France mi-a comunicat, la telefon, că sunteți voiitori să mă adăpostiți în apartamentul Dvs. după data de 1 octombrie, am rămas nu mai puțin uimit și uluit decât dacă ar fi coborât Îngerul Darului să-mi dea o știre de dincolo de tărâmul posibilului. Sunt absolut incapabil de a-mi formula mulțumirile și bucuria! Credeți că mă simt covârșit. Hotărârea Dvs. depășește orice închipuire, bunătatea și amabilitatea Dvs. țin de altă lume. Știu că, acceptând, săvârșesc un abuz și dau dovadă de totală lipsă de simț al măsurii și limitelor. Dar fericirea – când este întregă – desființează și șterge totul în jurul ei, validează până și abuzul, iată până și obrăznicia, biruie orice scrupul, purifică orice nevrednicie. Sunt nebun de fericire! [...] E de la sine înțeles că voi avea grijă să mă port așa cum se cuvine în apartamentul Dvs. Îmi îngădui

⁵⁰ 1978 și 1979, *ibidem*, pp. 101, 102.

⁵¹ 1979, *ibidem*, pp. 105-106.

să declar că sunt, în calitatea mea de bătrân celibatar, tot atât de însuflețit de duhul gospodăririi și al curățeniei ca și cea mai strașnică și vajnică fată bătrână.”⁵²

Imensa lui apreciere și încredere în bunătatea funciară a lui Eliade îl determină să-i solicite cărți ca ajutor „creștinesc” pentru alții și să se roage neîncetat la Dumnezeu pentru el și Christinel. În fața autorităților comuniste, care doreau să se folosească ideologic de imaginea lui Eliade, Steinhardt își apără prietenii cu un curaj care sfidează riscurile: „Mi s-a cerut să transmit domnului Eliade alesele salutări ale ambasadei și să-l rog să nu uite că este așteptat cu bucurie {în țară}⁵³. Am răspuns – cu de la mine {putere}, firește, numai și numai {în numele} meu – că probabil ar trebui să se traducă în *întregime* opera lui Mircea Eliade în românește, urmându-se pilda Poloniei și {Japoniei}; că ar trebui să se deschidă acum {porțile revistelor} și tiparnițelor românești {unor} scriitori și erudiți ca Eugen Ionesco, E. Cioran, Vintilă Horia, Alex. Ciorănescu, E. Turdeanu, Luc Bădescu etc. etc.; că ar trebui să se pună capăt {...} elor și dezgustătoarelor campanii de presă împotriva soților Ierunca”⁵⁴.

Mircea și Christinel Eliade, Virgil Ierunca și Monica Lovinescu, Marie-Jeanne și Eugen Ionescu au fost încântați de personalitatea lui Nicolae Steinhardt, pe care l-au revăzut, după plecarea lor din țară, în 1978 și în 1980 la Paris. Răspunzând cu aceeași sinceritate, Eliade renunță la discreția cu care își tănuiește, de obicei, intensitatea trăirilor și-și etalează plăcerea de a dialoga, umorul și generozitatea: „Mult iubite Nicolae Steinhardt, [...] te rog să crezi că Christinel și cu mine, care te pomenim la două-trei zile o dată, uneori de mai multe ori pe zi, îți urăm [...] sănătate și mult noroc; și ne-am urât și nouă (chiar dacă asta nu prea se face!) destul noroc ca să ne putem reîntâlni la anul, la Paris. Pentru noi amândoi, întâlnirea cu D-ta a însemnat cel mai prețios dar pe care ni l-a adus vara 1978. Și nu ne consolăm că te-am văzut atât de rar și atât de «la întâmplare». [...] În orice caz, eu îți voi rămâne toată viața recunoscător, pentru că, după ce te-a cunoscut Christinel, s-a convins că *există* creștini - și sincera ei speranță este de acum înainte să întâlnească și alți câțiva (fiind modestă, precizează: «măcar vreo doi, trei...»). Iartă-mi această indiscretă euforie, dar am voit să fiu sincer cu D-ta. Nu înțeleg de ce nu ți-am dat caietul *L'Herme*; poate mi-era rușine să-ți ofer un «volum omagial»: îți expediez chiar astăzi un exemplar, recomandat, prin avion.” „Dragă Nicolae Steinhardt, Scrisoarea D-tale din 11 ianuarie îmi amintește ce-i spunea Felix Frankfurter (un mare jurist american, faimos ca *General Attorney* – cel mai important rang după președintele Statelor Unite) soției, foarte frumoasă, dar și timidă, și care *suferea* de câte ori i se făceau «complimente» (bietul Perpessicius...): «Martha, you must learn to face the truth, even when it's pleasant!»⁵⁵

Căldura și respectul pe care Eliade i le dăruia lui Steinhardt se manifestă și în organizarea „complotului” pentru sejurul acestuia din 1980, dezvăluit într-o scrisoare a lui Ierunca: „Scrisorile tale mă intrigă și mă întristează: ce înseamnă îndoielile tale de a

⁵² *Ibidem*, p. 104.

⁵³ {...} – semn folosit de editori pentru a indica lecțiunile ipotetice.

⁵⁴ 1980, *ibidem*, pp. 110-111.

⁵⁵ 1978 și 1979, *ibidem*, pp. 99, 101.

veni la Paris? Totul e aranjat. Complotul venirii tale s-a petrecut la Eliade acasă. Cum am spus că vii, ți-a oferit apartamentul (n-a făcut-o pentru nimeni); ne-a părut rău că n-ai acceptat să acoperim cheltuielile venirii. Ce ești tu, spărgător de comploturi? Vii la Paris, stai la Eliade, și, pe tot timpul șederii tale, eu îți asigur proza cotidiană. Fii mai simplu, dragul meu, și nu te mai întreba de ce ținem – eu și Monica – la tine? Foarte simplu: fiindcă ne-ai oferit o mare descoperire: că în toată lumea nu mai există decât doi creștini: N. Steinhardt și noul Papă.⁵⁶ [Ioan Paul II, n.n.]

Iar apartamentul soților Eliade este, în descrierea lui Steinhardt, o imagine a unui stil de viață și de a fi, intim și elegant, simplu și original: „M-am simțit cu desăvârșire fericit în atât de frumosul, plăcutul, confortabilul D-voastră apartament. «Împărătește». Nu mi-aș fi putut nici măcar închipui o [locuință] mai prielnică, mai încântătoare, mai «tinerească», mai neconformistă [...]»⁵⁷

Publicarea scrisorilor primite de Mircea Eliade de la evrei români (din sau originari din România), păstrate în biblioteca Universității din Chicago, organizate tematic (I. Prieteni și cunoscuți interbelici, II. Elevi și discipoli postbelici) și cronologic, realizată de Liviu Bordaș și Mihaela Gligor, reflectă, fie și indirect, atitudinea umană a lui Eliade față de prieteni și cunoscuți, care nu a fost determinată de ideologie și prejudecăți, ci de experiență și preferințele personale și intelectuale; iubirea și aprecierea lor pentru el și pentru membrii cercului pe care l-a frecventat relevă o percepție pozitivă a personalității lui.

Așa cum Liviu Bordaș arată în *Nota asupra ediției*, arhiva are multe lipsuri, pe de o parte – din cauza incendiului din 1985 și risipirii corespondenței din perioada pariziană (1945-1956), iar pe de altă parte – pentru că Mircea Eliade a făcut puține copii ale propriilor scrisori, după 1956, iar destinatarii sau deținătorii acestora nu au publicat cea mai mare parte a lor. Ediția este însoțită de note de prezentare ale corespondențelor, care oferă „o imagine a relațiilor lor cu Mircea Eliade”, și cu note de subsol, care precizează datele lucrărilor la care se referă scrisorile. În ele, antologatorul și îngrijitorul ediției evită interpretările, „urmărind doar reconstituirea contextului sau furnizarea unor date suplimentare necesare înțelegerii lucrurilor la care se face referire”⁵⁸, cu obiectivitate.

Ediția realizată de cei doi eliaști, Mihaela Gligor și Liviu Bordaș, oferă specialiștilor o bază documentară pentru cercetarea istorică și literară nu doar a personalității lui Mircea Eliade, ci și a unora dintre cei mai valoroși intelectuali români care au avut de înfruntat nu doar „teroarea” diferitor epoci politice totalitare, ci și acuzațiile răuvoitoare, care au falsificat percepția publicului asupra personalității lor, fiind etichetați când ca antisemiți, când ca dușmani ai poporului, defăimați și marginalizați. Ediția de față este rodul unei pasiuni și al unui devotament pentru adevăr și valoare, un gest necesar pentru recuperarea lor asimptotic integrală în spațiul culturii române.

⁵⁶ 1979, *ibidem*, p. 105.

⁵⁷ 1980, *ibidem* p. 110.

⁵⁸ Liviu Bordaș, *Notă asupra ediției*, ed. cit., p. 7.

Bibliografie

- Eliade, Mircea *Jurnal*, II, Ediție îngrijită și indice de Mircea Handoca, Editura Humanitas, București, 1993.
- Postlegomena la Felix Culpa: Mircea Eliade, evreii și antisemitismul (I)*, Culegere de texte de Liviu Bordaș, Ediție îngrijită de Mihaela Gligor și Liviu Bordaș, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2012.
- Liviu Bordaș, *Nota introductivă*, în *Postlegomena la Felix Culpa: Mircea Eliade, evreii și antisemitismul (I)*, Culegere de texte de Liviu Bordaș, Ediție îngrijită de Mihaela Gligor și Liviu Bordaș, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2012.